

ЛЕОНАРД НЕЛСОН. ПРОСВЕТИТЕЛСТВОТО
В ПЕРСПЕКТИВАТА НА НЕОКАНТИАНСТВОТО

Мая Русева

LEONARD NELSON: THE ENLIGHTENMENT
FROM THE PERSPECTIVE OF NEO-KANTIANISM

Maya Ruseva

Abstract: The article presents the continuity of applied Kantian ethics from the perspective of neo-Kantianism and in the work of Leonard Nelson. It outlines the starting points of critical philosophy and the leading antinomy of pedagogy related to the imbalance between freedom and sociality in the education process. It also presents Nelson's solution to this problem, putting emphasis on his contribution to the combination of the Socratic and critical methods of knowledge. In this way, Nelson rationalizes the ethical principles of the Enlightenment in pedagogical practice and overcomes the bias towards dogmatism in educational interaction.

Keywords: neo-Kantianism; Enlightenment; sociality; freedom.

Приложимостта на една теоретическа постановка е мерило за нейната значимост, според Леонард Нелсон. Философстването върху разума има смисъл, ако съдейства за човешката практика. В този контекст, Нелсон доразвива рационализма на Имануел Кант. Полага разума в основата на морала и истината, поставя го в качеството му на критерий за морал и истинност. Той **прилага критическия метод към психологията, етиката (интерпретирана като практическа философия) и педагогиката**. Развива кантовия метод, преосмисля дихотомията между мислене и наглед, логически и психологически обосновава метафизически критицизъм.¹

Традицията

Имануел Кант развива своята просветителска идея като приложна етика и философско „учение за учителите“. Често цитирани са думите на откровение в „Критика на практическия разум“ (Кант 1993, 218) за двете неща, които „изпълват духа с винаги ново и нарастващо възхищение и страхопочитание...: звездното небе над мен и моралният закон в мен“. С тях започва краткото изповедно заключение на Кант, но завършва ето как: „С една дума: науката (търсеща критично и отпочната методично) е тясната порта, която води към учението на мъдростта, ако под него не се разбира само това, което трябва да се прави, а това, което трябва да служи на учителите като ръководство, за да прокарат добре и ясно пътя към мъдростта, по който всеки трябва да върви, и да предпазват други от

¹ По-подробно виж Цацов 2016, 43–46.

погрешни пътища; една наука, чиито пазител трябва винаги да остане философията, в чието тънко изследване публиката не трябва да взема участие, а по-скоро трябва да участва в ученията, които едва след такава обработка могат да и станат напълно ясни.“ (Кант 1993, 220).

Моралното просвещение на Имануел Кант се отличава с амбиция за:

- всеобхватност;
- модификация на съзнанието (най-вече трансформиране на емоционално в рационално и на самосъзнание в самоконтрол);
- единство между социалност и свобода, сведено до съзнание за дълг;
- функциониране по проект, надхвърлящ рамките на едно поколение и ограничеността на конкретното пространство (по един „космополитично изготвен план“ (Кант 1994, 147);
- функциониране на науката за възпитанието под смислотворческото ръководство на философията и „добрите специалисти“²;
- социализация посредством и в името на културата, не просто формиране на добри граждани, а на „граждани на доброто“;
- участие в култивирането на човешката природа и развитие на всички заложби, основаване субективното поведение върху разума, който от своя страна ръководи разсъдъка;
- възпитание „според бъдещето“ (Кант 1994, 147).

Поради спецификата на философското начало, разбираемо като критически метод и за да постигне своите социални цели, то генерира просветителски идеи. Този процес на „технологизиране“ на философията държи сметка не само за социалните идеали, а и за културните ценности. Просвещението реализира глобалният културен възход на хуманността; удържа възпитанието в рамките на социалността като го полага в контекста на културата. Показателно е, че своеобразната методика на най-висшата форма на възпитание – моралното, намираме разработена не за педагогическа, а за философска аудитория, в „Критика на практическия разум“. За Кант „възпитател“ е едно широко понятие, и „просветителят“ е непременно и учител. Педагогическото начало за него не е присъщо само на училището, то е широко социален феномен. Философът е този, който изготвя, по думите на Кант, учението за учителите.

В „Критика на практическия разум“ Кант заявява намерение само да представи указание за „най-общите максими на учението за метода на едно морално образование и упражнение“ (Кант 1993, 217). Става дума за онова „тънко изследване“, а не за „учение, в което всички могат да участват“, защото е нужно развито съзнание (Кант 1993, 212–213), способно да се съобрази с три важни неща:

- целта на природата;
- развитието на човечеството към по-добро;
- приемственост като придвижване на доброто от поколение на поколение.

Приемствеността

Цеко Торбов, комуто дължим популярността на неокантианските идеи в България в най-голяма степен, окачествява приноса на Леонард Нелсон така: „... на днешното възпитание в робски дух той противопостави възпитанието в доверие към човека към собствения му разум, а на политиката на насилието, която определя съвременните отношения на хората и държавите – политиката на правото.“ Торбов отбелязва своеобразния преход на Леонард Нелсон от „философ на разума“ към „педагог и политик на разума“ (Торбов 1993а, 16).

Просветителският потенциал на немската класическа етика, активната и твореща интерпретация на философското знание, специфично кантовото разбиране за свобода и социалност, намират в негово лице последовател. Леонард Нелсон остава скептичен относно възможностите на педагогиката: „Като възпитател Нелсон се отличаваше не само от всичките си съвременници, но и от възпитателите на миналото. Въпреки своите успехи от възпитанието той не очакваше много.

² Като пояснение за ролята на „добрите специалисти“, Кант посочва: „Културата има за начало частното лице и от там започва нейното разгръщане“ (Кант 1994, 147).

Защото макар и да вярваше във възможността му, той виждаше в него трудности, парадокси, които преди него педагогиката не беше забелязала, а още по-малко разрешила“ (Торбов 1993а, 18).

Цитираната оценка за приноса на Леонард Нелсон, направена от Цеко Торбов, пряко кореспондира с внимателно вчитане в Педагогиката на Кант (Кант 1994, гл. II, 1.1.). Там той извежда парадоксите на възпитанието, а приносът на Нелсон е в методическото осмисляне и решение на тези парадокси. Своеобразното съчетание на ценностен просветителски оптимизъм и скептицизъм за възможната реализация, е също обща за Кант и неговия последовател. Нещо повече, Нелсон всъщност **преформулира основният парадокс на възпитанието, дефиниран от Кант, и го поставя като основен методологически въпрос на педагогиката: „как е възможно да въздействаш с външно влияние на човека така, че той да не се оставя да му се въздейства с външно влияние?“** (Нелсон 1993, 44).

В духа на моралната философия на Кант, Леонард Нелсон придава методологическа значимост на въпроса за свободата в отношение към педагогическата практика. Взаимодействието със свободата на човека има фундаментално значение за възпитанието, поражда парадокса на просветителството и поставя под съмнение легитимността му: „И наистина тук ние се сблъскваме с фундаменталния проблем на педагогиката, който в своята обща форма се свежда към въпроса: как въобще е възможно възпитание?“ (Нелсон 1993, 44–45). Леонард Нелсон забелязва, че социалната функция възпитание влиза в противоречие с индивидуалния стремеж към свобода. Значимостта на това противоречие е толкова фундаментална, че касае най-дълбоката същност и легитимността на просветителското начало. Ако то е призванието да бъде социализиран човекът, би се опряло на насието над свободата и с това би изневерило на просветителската си същност. Обратно, ако се фокусира като усилие да съгради свободата, то педагогиката би следвало да се интерпретира като асоциална по самата си същност.

Големият принос на неокантинския подход на Леонард Нелсон е не само в **коректната формулировка на основния педагогически въпрос**, но и в **предложеното от него възможно методическо решение**.

В аспекта на творящата познавателна възможност на философията могат да бъдат обособени няколко философски метода, възникнали в различно историческо време и в специфичен културен контекст (Сивилов 1987). Най-ранният от тях е сократовият метод – диалогът като активна, творяща истината форма. От друга страна, немският класически идеализъм, в лицето на Имануел Кант, утвърждава творящата възможност на философското посредством критическия метод. Решението на основния педагогически въпрос, предложено от Леонард Нелсон е в интегрирането на възможностите на двата метода. Цеко Торбов анализира това взаимопроникване на философските методи (Торбов 1934). Като основание за съчетаването им се посочва естествената приемственост помежду им: ако Сократ е предусетил истините в себе си и повелите на нравствените закони, то Кант обосновава едните и другите. Според Торбов, сократовата методическа задача е да докаже, че „добродетелта е научима, или казано на по-точен език, че етиката е наука“, Платон запазва този метод. Те са предусетили „истината в нас“ и свободата под морален закон, които Кант дефинира. „Така етиката биде изградена върху разума по пътя на критическия метод“ и по този начин „Кант е изпълнил завещанието на Сократ“ (Торбов 1934). Сократовият демон според Торбов е гласът на съвестта, а приносът на Кант е неговото рационализиране.

Приемствеността между майевтиката и критическия метод е в основата на алтернатива, обоснована от Леонард Нелсон – критическо приложение на просветителския заряд на сократовия метод: „... отстраняване на догматизма в обучението чрез отказ от всяко съждение, което поучава.“ (Нелсон 1993, 43–44). Методическата дилема, до която философът свежда решаването на проблема е ‘сократизъм или догматизъм’. Прочитът на тази алтернативност се свежда до **педагогика като приложна етика или педагогика като приложна идеология**. За да бъде самодостоверна, етичната педагогика трябва да бъде коректна на първо място спрямо своя обект – възпитаника.

Може да се твърди, че Нелсон **последователно прилага ценностния критерий, присъщ на кантовата философия спрямо възпитанието**: визията му за просветителство е визия за по-

средническата роля на възпитанието между обществото и човека като подпомага осмислянето на действителността, без да си позволява да преподава действителност. Тя реализира приемствеността и така подкрепя развитието. Просветителството само при условие, че е чуждо на доктринерството, може да осъществи културно посредничество и с това да реализира автентичната си същност.

Ако Кант дефинира два вида свобода, значими за просветителската методология, Нелсон разграничава два вида въздействие, значими за просветителската методика. Назовава ги „външно влияние“ и „външно определително основание“ – въздействие върху духа да поеме чужди съждения и външно подбуждение на духа (Нелсон 1993, 45). Според него, само при ясно разграничаване на двете форми е решима и педагогическата дилема, съвместими са природата на свободата и природата на просветителството. „Сега очевидно не си противоречи, че духът намира в себе си познавателното основание на философската истина и че възникването и разбирането на тази истина се събужда в него под влиянието на външна подбуда.“ (Нелсон 1993,45).

Приложната философия не е неизбежно идеология, етичното и догматичното не преминават естествено едно в друго, а си противостоят. Социализацията и приемствеността са или етични, или догматични. Това е посланието на Леонард Нелсон и към доказването на този факт са насочени неговите търсения.

Методическият прочит на въпроса за свободата и възпитанието довежда философа до търсения за операционализиране на морала в приемственост и хармонизиране на отношението външно влияние – самоопределение. Предпочитанието към сократовия метод, който впрочем е споменат и от Кант в неговите лекции по педагогика, позволява предпоставено от учителя влияние върху осъзнаването на истината. Ръководството на процеса на обучението е точно обратното на преподаването на действителност, то е „изкуството учениците още от самото начало да бъдат предоставени на самите себе си, да се научат на самостоятелно ходене, без това да значи, че трябва сами да ходят, и тази самостоятелност така да се развие, че един ден да се осмелят да тръгнат сами, защото ще заместят наблюдението на учителя си, като сами се ръководят.“ (Нелсон 1993, 45).

Схващането на **просветителството като изкуство на ръководенето в изграждане на интелектуалната самостоятелност** реализира просвещенската етика. Хуманистично ориентираната просветителска програма на Кант и доразвитата от Нелсон, въз основа на интегриране на класическите образци с критическия метод, е **основано на доверието в човека**. Тази линия поставя началото на поредица реформаторски търсения за възраждане на класическите хуманистични начала, присъщи на кантианството.

Характеристика на метода на Нелсон

Същност

Свежда се до ръководство на дейността, което я подвежда под принципи или форма на „самостоятелно упражняване на изкуството да абстрахираме“ (Нелсон 1993, 33–34).

Опира се на предпочитание на разговора като форма на обучаващо взаимодействие, посредством което е преодолим догматизма (Нелсон 1993, 35–39).

Своеобразието на това ръководство се състои в това, че е направлявано от регресивния метод. Актуализира недооценената тенденция да се върви от общите предпоставки (наблюденията на всекидневния живот) към обобщените констатации; от по-сигурното към по-малко сигурното (Нелсон 1993, 40).

Регресът на разсъжденията чрез сократовия метод не е тъждествен на индуктивния метод, а представлява процес на абстрахиране, издигане на знанието до яснотата на съзнанието. Методът притежава елемент на социална терапия, защото ползва принудата с позитивна насоченост – „изкуство чрез принуждаване ученикът да стане свободен“.

Цел

Сократовият метод, приложен критически е философски метод на преподаване, изкуството да се обучава не на философия, а на философстване. Намерението на възпитателя е да формира своеобразна непреодолима, заставаща, подбуда, която принуждава към отказ от предразсъдъците.

Следването на пътя на самостоятелното мислене и свеждането на контрола само до размяна на мисли, е средство за противостоене на заслепението.

Методът е етическа модификация на сократовата индукция, допълнен от дедуктивността на критическата философия.

Изисквания към учителя

Функцията ръководство в интелектуалното израстване на подрастващите поставя пред учителя ангажиментът само да стимулира размяната на въпроси и отговори, като сам се въздържа и от едното, и от другото (Нелсон 1993, 47).

Характеристика

Методът може да бъде разделен условно на два *етапа*:

1. Сократически етап

Преподаващият удържа **диалога в рамките на яснотата** и му позволява да следва вътрешно присъщата си логика, да се разгърне от само себе си. На този етап обучаваните сами задават въпросите, а учителят единствено задава въпроса за това какво искат да питат. Негова е функцията да проблематизира, като поставя въпросите на дискусия. Той може да селектира възникналите въпроси само по отношение на тяхната осмисленост от питащия. „Така упражнението тръгва от само себе си към ясните, простите въпроси или към изясняване на неясните, неопределените.“ (Нелсон 1993, 48). По отношение на отговорите, естествения ход на диалога води до отминаване на неразбраните или до „изследване с насрещни въпроси“ с уточняваща цел.

Първият етап приключва с неизбежно „забъркване“, загуба на смисъла на разговора. Резултатът е постигане на т.нар. **сократово ниво, при което се осъзнава незнанието**.

Критическият аспект на метода се заражда на първото му ниво, но се осъществява на второто. Тук важното е формиране на предусетено „доверие на разума към самия себе си“.

Самопризнанието на незнанието е първото стъпало към по-дълбоко знание (Нелсон 1993, 51), на този етап стават очевидни бедите от догматичното обучение и се реабилитира **искреността в мисленето**.

2. Критически етап

На второто ниво на метода се осъществява **проверка на собствените съждения чрез разсъдъчната способност** (а не чрез използването на логиката). Тя се свежда до умението да се ползвате от правила и „трябва да принадлежи на самия учащ се“, за да не се злоупотреби с правилата (Нелсон 1993, 53).

След настъпилото объркване следва подкана към връщане наново към първоначалния въпрос и последваща критика към собствените разсъждения до момента. Това води и до установяване източниците на грешки.

Ефектът от тази фаза на взаимодействие е в **извличането на логически закони от собствения опит и „запазване на жива връзка с областта на съжденията, над които трябва да владеят“** (Нелсон 1993, 53). Целта не е налагането на готови външни за личността правила, а преоткриването на правилата с висока степен на субективна значимост. Обективните логически правила са само средство за формиране на субективното мислене.

Достига се до висока **самостоятелност в ползването на регресивния метод**. Резултатът е в изградената връзка между разсъдък и разум, във високата индивидуална стойност и приемливост на правилата поради тяхната яснота и връзка с непосредствения опит. **От незнанието, трансформирано в знание се достига до развитие на познавателната способност и изграждане на самосъзнанието на интелектуална основа**.

Анализът на нелсоновия метод позволява да се обособят *достойнства на метода от гледна точка на обучавания*:

– По-интензивно придвижване в интелектуалното развитие, поради това, че „задружното мислене довежда по-лесно истината до съзнанието, отколкото мълчаливото разсъждение“ (Нелсон 1993, 53).

Това достойнство произтича най-вече от формата на взаимодействие.

– Спецификата на ръководството отстранява недостатъците на колективността, чрез отричането на въпросите и отговорите, които са лишени от яснота; чрез употреба на сократовата ирония за съмнение във верните отговори и т.н.

Това достойнство произтича от характера на педагогическото взаимодействие.

– Позволява развитие на чувството за свободност, но и на чувството за съпричастност; подпомага укрепването на доверието в собствения интелект и формира готовност да се участва в общата дейност при постигане на субективно желан резултат. *Трансформира дисциплината на волята в духовна дисциплина* (Нелсон 1993,56).

Това достойнство произтича от педагогическото майсторство на преподаващия, от уменията за ръководство на взаимодействието.

– Творческият и дисциплиниращ заряд на метода е еднакво силно изявен посредством специфичните изисквания, които поставя към участниците в диалога: съобщаване на мисли, а не на знания; съобщаване на ясен език, еднозначен и общоразбираем; разкрепостяване, а не ограничаване на свободата посредством това, че „Договорът за работа не изисква от ученика нищо друго, освен да съобщава мислите си.“ (Нелсон 1993, 59). Подчинението се свежда до *съблюдаване на метода* с цел самостоятелна проверка на това дали изпълнява договора или не.

Това достойнство произтича комуникативната компетентност в ръководството, от градирането в хода на взаимодействието и достигането до самоконтрол.

*

Леонард Нелсон реализира идеята философстването върху разума да съдейства за човешката практика. Осъществява приемственост чрез преход между теоретично и приложно начало в постигането на свобода под морален закон и развитие на разума. Методът остава до днес приложим, особено подходящ за обучението по философия и социални науки. Приносът на Леонард Нелсон е в иновативността на подхода, изразена чрез интегриране в единство на класически идеи, приложими в практиката.

В класификацията на Любен Сивилев, нелсоновият метод е второто ниво на развитие на методологията, а именно сократов метод, обогатен с преобразуваща критика. Сивилев приема този своеобразен творчески синкретизъм за предшественик на диалектическия метод и системността (Сивилев 1987, 187). Всъщност, кантовата традиция има своята приемственост в аспекта на приложно развитие на идеите. Възроденият интерес към просветителските идеи в творчеството на Имануел Кант, амбицията за доразвиването им в автентичния културно-критически дух, намира ярка изява сред представителите на Марбургската философска школа и най-вече в лицето на Паул Наторп и неговата Социална педагогика (Наторп, 1911, 1913). Методологията на хармонизирането между свободата и социалността на Имануел Кант и методическия ѝ прочит от Леонард Нелсон се родят с философстването на Николай Бердяев (виж напр. Берсяев, 1992).

С развитието на неокантианството се изгражда функционалният механизъм на **приложната кантова етика**. Философската основа на този процес, критическото отношение между свобода и социалност, се полага в основата на концептуално осмисляне на просветителството, което да поведе прогреса на човешкия род към по-добро (Кант, 1993).

Еволюцията на идеите за отношението между свободата и социалността прави възможно и необходимо развитието на възпитанието като конкретизация на просветителството в идеите на Имануел Кант. Просветителството е феномен на човешката културна приемственост, притежава иманентна ценност на универсален посредник между света на идеите и социалната практика. Операционализира прогреса на човешкия род чрез развитие към все по-добро, според телеологията в Критиките. Възниква и се остойностява в контекста на културните тенденции, произтичащи непосредствено от критическата философия на Кант. Формира се като културен феномен.

ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES

- Бердяев, Н. (1992). *За робството и свободата на човека*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. // Berdyayev, N. (1992). *Za robstvoto i svobodata na choveka*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.
- Кант, И. (1984). Отговор на въпроса „Що е Просвещение?“. *Философска мисъл*, № 12, с. 75–80. // Kant, I. (1984). *Otgovor na vaprosa „Shto e Prosveshthenie?“*. *Filosofska misal*, № 12, s. 75–80.
- Кант, И. (1992). *Критика на чистия разум*. София: БАН. // Kant, I. (1992a). *Kritika na chistiya razum*. Sofia: BAN.
- Кант, И. (1993). *Критика на практическия разум*. София: БАН. // Kant, I. (1993). *Kritika na prakticheskiya razum*. Sofia: BAN.
- Кант, И. (1994). *Педагогика. Спорът на факултетите*. София: Христо Ботев. // Kant, I. (1994). *Pedagogika. Sporat na fakultetite*. Sofia: Hristo Botev.
- Наторп, П. (1911). *Социална педагогика. Теория възпитания воли на основе общности*. (Пер. А. А. Тромбах с 3-го доп. нем. изд.). Санкт Петербург: Акционерное Общество Типографического Дела в Санкт-Петербурге. // Natorp, P. (1911). *Sotsialnaya pedagogika. Teoriya vospitaniya volii na osnove obshtnosti*. (Per. A. A. Trombaha sa 3-go dop. nem. izd.). Sankt Peterburg: Aktsionernoe Obshtestvo Tipograficheskogo Dela v Sankt-Peterburge.
- Наторп, П. (1913). Кант и марбургская школа. В: *Новыя идеи въ философию*. Част II. Теория познания. Сдкт Петербург: Образование, с. 93-132. // Natorp, P. (1913). *Kant i marburgskaya shkola*. – V: *Novya idei va filosofii*. Chast II. *Teoriya poznaniya*. Sdkt Peterburg: *Obrazovanie*, s. 93-132.
- Нелсон, Л. (1993). *Сократовият метод*. София: Любомъдрие. // Nelson, L. (1993). *Sokratoviyat metod*. Sofia: Lyubomadrie.
- Сивилев, Л. (1987). *Философите, философията, философстването*. София: Партиздат. // Sivilov, L. (1987). *Filosofite, filosofiyata, filosofstvaneto*. Sofia: Partizdat.
- Торбов, Ц. (1993). Предговор към българския превод. В: *Кант, И. Критика на практическия разум*. София: БАН, с.1–23. // Torbov, Ts. (1993). *Predgovor kam balgarskiya prevod*. V: *Kant, I. Kritika na prakticheskiya razum*. Sofia: BAN, s.1–23.
- Торбов, Ц. (1993а). Предговор. В: Нелсон, Л. *Сократовият метод*, София: Любомъдрие, с. 14–21. / Torbov, Ts. (1993a). *Predgovor*. V: Nelson, L. *Sokratoviyat metod*, Sofia: Lyubomadrie, s. 14–21.
- Цацов, Д. (2016). *Българо-германски философски отношения. Леонард Нелсон – Цеко Торбов*. София: Фабер. // Tsatsov, D. (2016). *Balgaro-germanski filosofski otnosheniya*. Leonard Nelson – Tseko Torbov. Sofia: Faber.